

vetkezmény még nyilvánvalóbb, ha észrevesszük, hogy ha szükséges, az alapvető javak lényeges fajtajaként figyelembe kell vennünk az önérzetet és azt a tényt is, hogy egy jól berendezett társadalom társadalmi egyesülések társadalmi egyesülése (79. §). Ebből az következik, hogy igyekeznünk kell elősegíteni a legkevésbé szerencsés helyzetűekben önmaguk értékességének biztos érzését, és ez korlátozza majd az alárendeltség formáit, illetve az igazságosság által megengedett egyenlőtlen ség mértékét. Így például az oktatási erőforrásokat nem csupán vagy nem elsősorban azon az alapon kell elosztanunk, hogy feltehetőleg mennyiben térítnék meg a kifejllesztett hasznos képességek formájában, hanem azt is figyelembe véve, hogy mennyire értékesek a polgárok, köztük a kevésbé kedvező helyzetűek, egyéni és társadalmi életének gazdagításában. Amint egy társadalom fejlettebb lesz, ezek az utóbbi megfontolások egyre fontosabbá válnak.

Ahhoz, hogy kellőképpen vázoljam a társadalmi igazságosságunk azt a fel fogását, amit az intézményekre vonatkozó két elv kifejez, nem kell tovább szaporítanom e megjegyzéseket. Mielőtt az egyénekre vonatkozó elvek felé fordulnék, meg kell azonban említenem még egy kérdést. Eddig feltételeztem, hogy a természetes javak megosztása természeti tény, s hogy ezen senki sem próbált változtatni, illetve senki sem számolt egy ilyen változással. Am a társadalmi rendszer bizonyos mértékig szükségképpen kihat e megosztásra. A kasztrendszer például többé-kevésbé biológiaiilag elkülönült népeiségekre osztja a társadalmat, míg egy nyitott társadalom a legszélesebb genetikai sokféleséget batorítja.²⁴ Ráadásul lehetséges, hogy egyesek nyíltan vagy kevésbé nyíltan eugenetikai politikát hirdetnek. Az eugenetika kérdéseit nem vizsgálom, mindvégig a társadalmi igazságosság hagyományos érdeklődési körére szorítkozom. Azt azonban meg kell jegyezmem, hogy a mások tehetőségét csökkentő politika javaslata általában nem szolgál a kevésbé szerencsések előnyére. A társadalmi különbségek elvé elfogadva, ők inkább úgy tekintenek a jobb képességekre, mint a közös előny kiaknázására felhasználandó társadalmi javakra. Am az

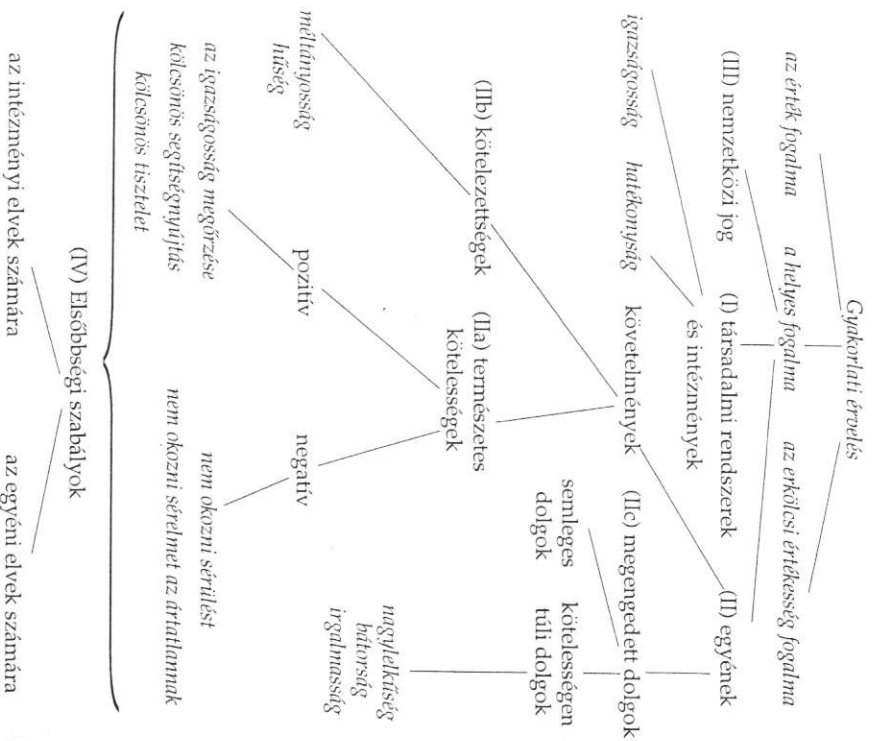
is mindenkinek érdekében áll, hogy jelentősebbek legyenek a természeti javai. Ez képessé teszi az embert valamilyen kívánatos élccel követésére. Az eredeti helyzetben tehát a felek a legjobb genetikai allománnyt akarják biztosítani leszármazottaik részére (felteve, hogy a sajátjuk megváltozhatatlan). Mint-hogy ez nemzedékek között felmerülő probléma, a korábbi nemzedékek tekintetben azzal tartoznak a későbbieknek, hogy elfogadható politikát alakítsanak ki. Így a társadalomnak hosszú távon lépéseket kell tennie annak érdekében, hogy legalábbis fenntartsa a természeti képességek általános szintjét, s hogy megakadályozza a komoly fogyatékosságok elterjedését. Ezeket az intézkedéseket olyan elvekre kell építenem, amelyekben a felek az eredeti helyzetben hajlandók lennének megegyezni utódaik érdekében. Azért említem meg ezt a spekulatív és nehéz kérdést, hogy újra jelezsem, a társadalmi különbségek elve miként alakítja át nagy valószínűséggel a társadalmi igazságosság kérdését. Még azt is feltételezhetnénk, hogy amennyiben az emberi képességeknek van felső határa, hosszú távon egyszer eljuthánk a legkiterjedtebb egyenlő szabadság társadalmához, vagyis ahhoz, amelynek tagjai a legkiterjedtebb egyenlő tehet séggel rendelkeznek. Ezt a gondolatot azonban nem fejtem ki.

18. § ELVEK AZ EGYÉNEK SZÁMÁRA – A MÉLTÁNYOSSÁG ELVE

A gondolatmenet során eddig az intézményekre, pontosabban a társadalom alapszerkezetére vonatkozó elvekkel foglalkoztam. Világos azonban, hogy másfajta elvek választására is szükség van, mivel a helyes teljes elmélete az egyének számára is tartalmaz elveket. Amint a mellékelt ábra mutatja, valójában ezeket ki kell egészítenünk még a nemzetközi jog elveivel, s mivel az elvek összetűözhetnek, nyilván a fontossági sorrend-jüket megállapító elsőbbségi szabályokkal is. A nemzetközi jog elveit csak futólag érintem (58. §), és az egyénekre vonatkozó elvek rendszeres tárgyalása sem feladatom. Az effajta elvek azonban az igazságosság bármely elméletének lényeges részei. Néhanynak itt és a következő szakaszban tisztázom a jelentését, habár kiválasztásuk okainak vizsgálatát későbbre halasztom (51–52. §).

²⁴Lásd a Kérdéshez Theodosius Dobzhansky: *Mankind Evolving* (Az emberiség kialakulása), New Haven, 1962, Yale University Press, 242–252. o.

A mellékelt ábra csupán vázlat. Szó sincs arról, hogy a fejlebb szereplőből levezethetők lennének a hozzájuk társuló elvek.

Az ábra csak jelzi, hogy miféle elveket kellene választanunk a helyes teljes felfogásának kialakításához. A római számok azt mutatják, hogy az eredeti helyzetben milyen sorrendben fogadnák el a különböző elveket. Így először a társadalmi alapszerkezetre, aztán az egyénre, majd a nemzetközi jogra vonatkozó elvekben egyeznének meg, végül pedig az elsőbbségi szabályokat fogadják el. Megtehetjük ugyanakkor azt is, hogy e szabá-

lyokat ideiglenesen, az esetleges későbbi módosításokkal számolva adjuk meg.

Az elvek választásának sorrendje nem magától értetődő, de e kérdéseken most átugrom. A lényeg az, hogy meghatározott sorrendben fogadják el a különböző elveket, s e sorrend indokai az igazságosság elméletének a bonyolultabb részleteihez kapcsolódnak. Így például minden tartalmi változtatás nélkül el lehetne ugyan fogadni számos természetes köteleességet az alapszerkezet elveit megelőzően is, a sorrend mindenütt azt a ténytet fejezi ki, hogy a kötelezettségek előfeltételezik a társadalmi formák elveit. Egyes természetes köteleességek, például az igazságos intézmények támogatását, szintén előfeltételeznek ilyen elveket. Ezért egyszerűbbnek látszik, hogy az egyénekkal kapcsolatos összes elvet az alapszerkezetre vonatkozóak után rögzítsük. Az, hogy az intézményi elveket választjuk ki elsőként, jól mutatja az igazságosság erényének társadalmi jellegét és a társadalmi gyakorlatához kapcsolódását, amit az idealisták oly gyakran hangsúlyoztak. Bradley gondolata, hogy az egyén pusztán elvonatkoztatás, oly módon értelmezhető túl nagy torzítások nélkül, ha azt mondjuk, a személy kötelezettségei és köteleességei előfeltételezik az intézmények valamely erkölcsi felfogását, s ezért azt is, hogy az igazságos intézmények tartalmát az egyénekkal szembeni követelmények megállapítása előtt kell meghatározniuk.²⁵ Ez pedig annyit jelent, hogy a legtöbb esetben előbb kell az alapszerkezetre vonatkozó elveket lefektetnünk, és csak ezután a kötelezettségek és köteleességek elveit.

Ahhoz tehát, hogy az eredeti helyzetben létrejöjjön a helyes teljes felfogása, a feleknek az igazságosság elveinek kiválasztását követően olyan elveket is el kell fogadniuk, amelyekkel valamennyi fontosabb elv alárendelhető a helyes fogalmának. Ezekből a fontosabb elvekből feltevésem szerint viszonylag kevés van, és meghatározott viszonyok állnak fenn közöttük. Elnélfogva az intézményi elvek elfogadása után a feleknek meg kell állapodniuk az egyénekre vonatkozó elvekben, például a méltanyosság és a hűség, a közösönös tisztelet és a nagyjelkűség elveiben, valamint az államok magatartását szabályozó elvek-

²⁵ Lásd F. H. Bradley: *Ethical Studies* (Étkai tanulmányok). Oxford, 1927, Clarendon Press, 163–169. o.

ben. Az alapgondolat a következő: az, hogy valami helyes, azt jelentő, pontosabban, helyettesíthető azzal, hogy összhangban van azokkal az elvekkel, amelyeket a felek az eredeti helyzetben arra vonatkozóan elfogadnának. A helyes e fogalmat nem úgy fogom fel, mint ami azt elemzi, hogy az erkölcsi összefüggésekben rendszert milyen jelentésben használjuk a „helyes” kifejezést. Vagyis nem a helyes fogalmának hagyományos értelemben vett elemzésére szolgál. A méltányosságként felfogott helyesség e tágabb fogalmat inkább úgy kell értenünk, mint a meglévő felfogások helyettesítőjét. Nem szükséges azt mondanunk, hogy fennáll a jelentések azonossága a „helyes” szó (és rokonainak) köznapri használata, illetve az olyan bonyolultabb kifejezőmódok között, amilyenek a helyesség egy ilyen ideális szerződéses fogalmának kifejezéséhez szükségesek. Itteni céljainkra elfogadom azt az álláspontot, hogy egy helytálló elemzést a legjobb úgy felfogjunk, mint egy olyan kielégítő helyettesítő megadását, amely eleget tesz bizonyos kívánalmaknak, és ugyanakkor elkerüli bizonyos homályosságokat, zavarossággomból, amire némiképp vitathatóan utal a bizonyos célokra nélkülözhetetlen kifejezés. A kifejezéssel olyan más úton értjük el ugyanezeket a célokat, amely viszonylag mentes a nehézségektől.²⁶ Így ha a méltányosságként felfogott igazságosság, vagy általában, a méltányosságként felfogott helyesség elmélete az átgondolás egyensúlyi állapotában jól megfelel átgondolt ítéleteinknek, és ha elérhető vele, hogy mindazt elmondhassuk, amit a dolgok kellő megfontolása után mondani akarunk, akkor az elmélet módot nyújt arra, hogy felcseréljünk egyes szokásos kifejezéseket más kifejezésekkel. Ebben az értelemben a méltányosságként felfogott igazságosság és a méltányosságként felfogott helyesség értelmezhető az igazságosság és a helyesség fogalmának meghatározásaként avagy kifejezésként.

Most szemügyre veszem az egyénekre vonatkozó elvek egyikét, a méltányosság elvét. Ezt az elvet azoknak a követelményeknek a magyarázatára szeretném alkalmazni, amelyeket, ellentétben a természetes köteleességekkel, kötelezettségeknek

nevezünk. A méltányosság elve kimondja, hogy egy személynek egy intézményben el kell végeznie az annak szabályai szerinti részt, amennyiben két kikötés teljesül: 1. az intézmény igazságos avagy méltányos, azaz kielégíti az igazságosság két elvét; 2. a személy önként fogadta el az intézmény előnyeit, illetve felhasználta érdekei megvalósításához az intézményben kínálkozó lehetőségeket. Az alapgondolat az, hogy ha bizonyos számú személy elfogad egy sor szabályt és kölcsönösen előnyös közös vállalkozásba kezd oly módon, hogy a mindenki számára előnyös eredmény kedvéért mindenkinek szükségképpen korlátoznia kell a szabadságát, akkor azok, akik alávetették magukat e korlátozásoknak, jogot szereztek mindazoknak a hasonló közreműködésére, akiknek előnyt jelentett alávetettségük.²⁷ Nem szabad nyernünk mások együttműködéséből, ha nem végeztük el a közös munkából a ránk eső méltányos részt. Az igazságosság két elve meghatározza, hogy miben áll ez a méltányos rész az alapszerkezethez tartozó intézmények esetében. Így ha ezek igazságosságok, akkor mindenki akkor kapja meg a maga méltányos részesedését, amikor mindenki (beleértve őt is) megteszi a magát.

A meghatározásból következően a kívánalmak, amelyeket a méltányosság elve megad, kötelezettségek, és kötelezettség más úton nem jöhet létre. Fontos azonban észrevennünk, hogy a méltányosság elvének két része van. Az első azt állítja, hogy a kérdéses intézménynek, illetve társadalmi gyakorlatnak igazságosnak kell lennie; a második viszont a megkövetelt önkéntes cselekedeteket jellemzi. Az első rész azokat a kikötéseket körvonalazza, amelyek nélkül az önkéntes cselekedetektől nem származna kötelezettség. Lehetetlen, hogy a méltányosság elve valakit igazságtalan, vagy legalábbis (egy eddig nem tisztázott értelemben) tűrhetetlenül igazságtalan intézményekhez kössön. Különösen lehetetlen, hogy kötelezettségeink legyenek az önkényuralom és a zsarnokság kormányzatai iránt. Ha nincs meg a szükséges háttér, nem számít, hogy a beleegyezést kifejező és más cselekedetek kötelezettségekre utalnak. A kötelezettségek csak akkor köteleznek valamire, ha előfeltételül az

²⁶ Lásd W. V. Quine: *Word and Object* (Szó és tárgy). Cambridge, Mass., 1960, M. I. T. Press, 257–262. o. Itt ezeket a fejtegetéseket követem.

²⁷ Itt H. L. A. Hart tanulmányát követem: „Are There Any Natural Rights?” *Vannak-e természetes jogok?*, *Philosophical Review*, 1955, 185. ssk.

intézmények igazságosságát, illetve azt, hogy amennyire a körimények szerint ez megfíelhető, elfogadhatóan igazságosak. Ennélfogva hiba úgy érvelni a méltányosságként felfogott igazságossággal és általában a szerződéses elméletekkel szemben, hogy olyan következmények vannak, amelyek értelmében a polgárok kötelezettségek teljesítésével tartoznak azoknak az igazságatlan rezsimeknek, amelyek pedig csak kikényszerítettek vagy valamilyen kifinomultabb módon kicsikarták a hallgatólagos belenyugvást. Különösen Locke volt a céláblája ennek a hibás, a nélkülözhetetlen háttérfeltételeket figyelmen kívül hagyó bíráltnak.²⁸

A kötelezettségeket számos vonásuk megkülönbözteti a másféle erkölcsi követelményektől. Először is önkéntes cselekedetek eredményeként jönnek létre. Ez lehet kifejezett vagy hallgatóságos vállalás – például ígéret vagy megállapodás –, de lehet előnyök elfogadása is. Másodsor, a kötelezettségek tartalmát mindig egy intézmény, egy gyakorlat határozza meg; annak a szabályai írják körül, hogy mi a teendő. És végül kötelezettségekkel általában meghatározott egyéneknek tartozunk: azoknak, akikkel a kérdéses intézmény fenntartásában együttműködünk.²⁹ Vegyük e jellemzők példájáért annak a politikusnak a tevékenységét, aki közhivatatra pályázik és (ha nyer) közhivatalt tölt be egy alkotmányos rendszerben. Ténykedése azzal a kötelezettséggel jár, hogy teljesítenie kell hivatali kötelességeit. Kötelezettsége tartalmát ezek a kötelességek határozzák meg.

²⁸ Locke szerint hódítás, erőszak, jogtalanság nem ad jogot, bámmenyire „megpróbálják is széptügetni jogi formákkal, jogi ürügyekkel és a törvény nevével”. *Ertékezés a polgári kormányzatról*, 176., illetve 20. §, az idézetet lásd 53. o. (ford. Emdrefy Zoltán). Lásd Hanna Pitkin tanulmányát Locke-ról, amelynek lenyegét elfogadom: „Obligation and Consent, I” (Kötelezettség és beleegyezés, I. rész). *American Political Science Review*, 59. kötet, 1965, különösen 994–997. o.

²⁹ A kötelezettségek és a természetes kötelességek megkülönböztetéséhez a következő írásokból merítettem: H. L. A. Hart: „Legal and Moral Obligation” (Törvényes és erkölcsi kötelezettség). In *Essays in Moral Philosophy* (Tanulmányok az erkölcsi filozófia körében). Szerk. A. I. Melden. Seattle, 1958, University of Washington Press, 100–105. o.; C. H. Whiteley: „On Duties” (A kötelességek-ről). *Proceedings of the Aristotelian Society*, 53. kötet, 1952–1953. o.; valamint R. B. Brandt: „The Concepts of Obligation and Duty” (A kötelezettség és a kötelesség fogalma). *Mind*, 73. kötet, 1964.

Itt nem az „erkölcsi kötelességek”, hanem bizonyos intézményi pozíciókkal járó feladatok és felelőségek értelmében beszélünk kötelességekről. Mindazonáltal meglehet, hogy valakinek történetesen erkölcsi (erkölcsi elvre épülő) okai vannak e kötelességek teljesítésére, például valaki a méltányosság elvéből következően köteles arra, hogy így tegyen. Annak, aki közhisztséget tölt be, ugyanígy kötelezettségei vannak polgártársaival szemben, akiknek támogatását és bizalmát kereszte, és akikkel egy demokratikus társadalom vezetésén belül összefogott. Ugyanígy kötelezettségeket fogadunk el, amikor házasságot kötünk; és akkor is, amikor bírói, hivatali vagy más hatalmi pozícióra teszünk szert. Kötelezettségeket szerzünk ígéret és hallgatóságos beleegyezés révén, de akkor is, amikor részt veszünk egy játékban, mert ebben az esetben kötelezettségünk a szabályos és sportemberhez méltó játék.

Mindezeket a kötelezettségeket, úgy vélem, előírja a méltányosság elve. Van azonban két fontos eset, amikor ez némiképpen vitatható. Az egyik az állagpolgárokra, nem pedig mondjuk a tisztségviselőkre vonatkozó politikai kötelezettség; a másik az ígéret megtartásának kötelezettsége. Az előbbi esetben nem világos, milyen tettet kíván a kötelezettség, és ki az, aki azt meg is tette. A polgároknak általában, úgy vélem, szigorú értelemben nincsenek politikai kötelezettségei. A második esetben magyarázatra szorul, hogy miként keletkeznek megbízásos kötelezettségek egy igazságos gyakorlat előnyeinek felhasználásából. Ebben az esetben közelebbről szemügyre kell vennünk a kérdéses gyakorlat jellegét. Ám ezeket a kérdéseket majd máshol tárgyalom (51–52. §).

19. § ELVEK AZ EGYÉNEK SZÁMÁRA – A TERMBESZÉLTES KÖTELETSÉGEK

Árnig az összes kötelezettségre a méltányosság elve ad magyarázatot, addig a természetes kötelességeknek sok pozitív és negatív fajtája van. Nem kísérlem meg a levezetéseket egy közös elvből. Azoknak ez a hiánya azzal a bevallott kockázattal jár, hogy túl sok teher hárul az elsőbbségi szabályokra, de ettől a nehézségtől el kell tekintenem. Természetes kötelesség például, hogy amennyiben túl nagy kockázat vagy áldozat válik